

УДК 821.111 – 32

ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У ОПОВІДАННЯХ Д. Г. ЛОУРЕНСА

Наталія Стирнік

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
проспект Гагаріна 72, Дніпропетровськ 49010, Україна
e-mail: nstyrnik@gmail.com*

Розглянуто художню своєрідність жіночих образів в оповіданнях англійського письменника Д. Г. Лоуренса. Проаналізовано їх еволюцію від покірної до впевненої в собі, рішучої жінки. З'ясовано, що незважаючи на нібито панування над чоловіком, лоуренсівська “сучасна жінка” все ж самотня і нещаслива.

Ключові слова: оповідання, жіночі образи, лоуренсівська “сучасна жінка”, самотність, відчуження.

Літературна спадщина класика англійської літератури початку ХХ ст. Д. Г. Лоуренса багатогранна. Вона й досі не є вичерпно вивчена, що зумовлює актуальність цього дослідження. Багато вітчизняних і зарубіжних літературознавців присвятили свої розвідки аналізу творчості Д. Г. Лоуренса, зокрема, це Н. Ю. Жлуктенко, Е. П. Гончаренко, Н. В. Глінка, Б.-І. Антонич, І. Бояновська, Ф. Беккет, К. Кушман, Дж. Мейерс, К. Хейвуд, Дж. Кауан, Г. Сквей, Дж. Вортен, Дж. Мейерс, А. Кнопф та ін. Аналіз жіночих образів у оповіданнях Д. Г. Лоуренса здебільшого представлено у працях зарубіжних дослідників. Натомість українські науковці розглядали концепт любові, жорстокість, тілесність у творах письменника тощо.

Завдання цієї праці – проаналізувати жіночі образи в оповіданнях Д. Г. Лоуренса та виявити, чи відображені на сторінках його оповідань ті зміни в „жіночому” питанні, які відбувалися в соціумі на зламі ХІХ – ХХ століть.

Недомовленість, незадоволення, нещасливе кохання, самотність, відчуження, постійна боротьба, протистояння, нерозуміння, – ось основні складники взаємин чоловіка та жінки у майже кожному творі малої прози Д. Г. Лоуренса. У творчому доробку письменника немає жодного оповідання (а це три збірки оповідань, що були видані за життя письменника, та ще три – після його смерті), в якому б не зображувалися стосунки між чоловіком та жінкою. При цьому у Лоуренса немає жодного оповідання, в якому б змальовувалося справді щасливе подружжя.

Від самого народження Лоуренса жінки відігравали значну роль у його житті. Протягом усього життя, а особливо, коли письменник був ще хлопчиком, йому набагато легше було мати стосунки із жінками та товаришувати з ними [9]. Одна з сестер матері Д. Г. Лоуренса, Летті Бердсалл, замолоду втратила свого коханого і хотіла, щоб небожа назвали його ім'ям. Отже, за її бажанням немовля охрестили Девідом Гербертом Річардсом, хоча ім'я Річардс

майже ніколи не вживалося. Через слабе здоров'я сина ним дуже опікувалася мати, Лідія Лоуренс. Мабуть, через це письменник став надто чутливою та емоційно-вразливою людиною. Між матір'ю та сином існував доволі міцний зв'язок ("I've always loved my mother... I've loved her, like a lover", – писав Д. Г. Лоуренс), результатом якого став так званий "едіпів комплекс", розкриття та подолання якого спостерігаємо в автобіографічному романі митця "Сини та коханці" ("Sons and Lovers", 1913). Через надприхильність до матері юнакові було складно мати стосунки з іншими жінками. Винятком не стала і Джессі Чемберс – перше захоплення Д. Г. Лоуренса, яка, за словами митця, була найближчим другом його юності. [2, с. 9]. Між Джессі та матір'ю письменника не склалися добрі стосунки, кожна намагалася заволодіти серцем юнака. Він опинився немов між двох вогнів: одна „тримала" його щирою материнською любов'ю, а до іншої Лоуренс відчував чоловічий потяг. Стосунки між Джессі та Девідом були начебто несміливі, сором'язливі, вони не могли позбутися якоїсь внутрішньої скутості. Пізніше він зізнався Джессі, що не може любити її так, "як чоловік повинен кохати свою дружину" [7]. Незважаючи на те, що, хоча й неофіційно, але їх усе ж вважали зарученими (1906 р.), їхній зв'язок так і не переріс у щось серйозніше. Згодом у житті письменника з'являються інші жінки, взаємини з якими також були надто далекі від ідеалу: дружина аптекаря Аліса Декс, подруга юності Луїза (Луї) Барроуз та деякі інші, з якими Д. Г. Лоуренс співпрацював: Моллі Скіннер, Хелен Корк, Мейбл Додж Люхан (американська письменниця), Кетрін Карсвел, Дороті Бретт і, нарешті, кохана жінка, товариш, жінка, яка нагадувала письменникові його матір та емоційно підтримувала, – це його дружина Фріда Уіклі. Варто зазначити, що всі жінки, які з'явилися в житті митця, були сильними особистостями, вони немов панували над Лоуренсом. Зі свого боку Д. Г. Лоуренс володів якоюсь невідомою магічною силою, що вабила жінок до цього незвичайного чоловіка. Тож не дивно, що його взаємини з жінками знайшли своє подальше відтворення в зображенні жіночих образів на сторінках його оповідань. Лоуренсівські героїні – це вольові жінки з почуттям власної гідності, хоча й не надто щасливі. Як зазначають дослідники, жіночі образи, представлені у творах письменника, "набагато яскравіші та краще змальовані, ніж чоловічі" [9].

Критика часто трактувала письменника як женоненависника, який "постійно використовує жінку, підкорює її, щоб тим самим зберегти владу над нею" [8], він усе ж прагнув гармонійного співіснування чоловіка та жінки. У листі до друга Артура Маклеода (1914 р.) Д. Г. Лоуренс писав про своє бажання співпраці між чоловіком та жінкою, щоб створювати нове мистецтво разом: "Вважаю, що єдиним джерелом оновлення мистецтва є те, щоб зробити це мистецтво спільним творінням чоловіка та жінки" [7, с. 1]. Цю думку також поділяли й інші письменники-модерністи: У. Б. Єйтс, М. Мур, Ф. М. Форд та інші. Співпраця з жінками була навіть частиною творчого процесу Д. Г. Лоуренса. Серед жінок, які працювали з митцем, була й Луїза Барроуз. Вони зустрілися у 1905 році, коли та разом з Джессі Чемберс та сестрою Д. Г. Лоуренса, Адою, навчалися в Ілкестоні. Пізніше Луї та Девід набували знань у Ноттінгемському коледжі (1906–1908). Разом вони написали багато оповідань, але найбільш відомим було оповідання "Гусячий ярмарок" ("Goose Fair").

Джессі ревнувала Девіда до Луїзи, з якою він був заручений 1910 році, хоча у 1912 році заручини розірвали. Джессі Чемберс істотно вплинула на розвиток Д. Г. Лоуренса як письменника, вона започаткувала його літературну кар'єру немов "принцеса, яка розрубє канат, спускаючи на воду корабель" [2, с. 9]. На його прохання Джессі відобразила своє бачення одного з епізодів їхніх із Девідом юнацьких років у "Синах та коханцях". Внесок австралійської романістки Мері Луїзи (Моллі) Скіннер також простежується в романі "The

Boy in the Bush” (1924). Нариси Кетрін Карсвел для запланованого у майбутньому роману стали основою оповідання Лоуренса “Принцеса” (“The Princess”, 1925 р.). Луї Барроуз та Моллі Скіннер також писали деякі нариси до перших оповідань письменника. Але всі ці нариси жінок письменник переписав від початку і до кінця: він додавав або викреслював цілі абзаци, і лише деякі залишав незмінними. Письменник вважав, що таке “протистояння між потребою у тому, щоб жінки були в центрі його творчості, та його бажанням віддатися чоловічому польоту фантазії могли б створити надзвичайне мистецтво, якщо б він залучив все написане жінками до своїх творів” [7, с. 3].

Щоб розглянути художню своєрідність жіночих образів у оповіданнях Д. Г. Лоуренса, звернемося до деяких оповідей із трьох збірок письменника: “Прусський офіцер” (1914), “Англія, моя Англія” (1922) та “Жінка, що зникла” (1928). Аналізуючи жіночі образи в оповіданнях Д. Г. Лоуренса, можна простежити певну еволюцію цих образів. Іншими словами, образ жінки, який постає перед нами в першій збірці оповідань, відрізняється від образу, який, наприклад, постає у другій та третій збірках. Адже, створюючи образи головних героїнь, письменник ніби відтворював побутову, соціальну, а також психологічну реальність свого часу. До початку ХХ ст. жінки “залишалися у тіні своїх чоловіків, були справжніми матерями, домогосподарками і, як правило, добропорядними леді” [11]. Роль жінки зводилася до таких основних її функцій, як “ведення домашнього господарства, народження дітей та виконання шлюбних обов’язків” [12]. Саме це відтворено в оповіданнях першої збірки Д. Г. Лоуренса “Прусський офіцер” (“Запах хризантем”, “Хворий шахтар”, “Хрестини” та інші). В них переважно описано життя та побут шахтарських родин. На думку дослідників, ранні оповідання Д. Г. Лоуренса, “написані в манері Р. Л. Стівенсона та Р. Кіплінга, чії історії та розповіді характеризують традиційні англійські оповідання ХІХ століття” [10]. Образ жінки з першої збірки оповідань – це образ жінки-матері, доньки, дружини та сестри (“Запах хризантем”, “Хрестини”, “Хворий шахтар”, “Тінь у трояндовому саду” та інші). Вона виконує свої обов’язки, сумлінно веде домашнє господарство, але це вже не та вікторіанська леді, яка так покірливо та беззаперечно корилася чоловікові, тепер вона (Елізабет Бейтс з оповідання “Запах хризантем”, 1911 р.) “проводила поєдинок із чоловіком, людиною, якої і зовсім не існувало” [3, с. 378]. Тепер вона (Емма – оповідання “Хрестини”, 1912 р.) йшла на перекір суспільству та громадській думці: “З тих пір, як Емма, яка залишилася молодою матір’ю без чоловіка, зганьбила себе, батько перестав помічати її, але все-таки піклувався про неї: “Важко залишати дочку, коли з нею сталося таке лихо, але, мабуть, Господь так судив, на все його воля, та нарікати гріх” [3, с. 357]. Головна героїня цього оповідання наважилася народити дитину, хоча в Англії того часу “сексуальні відносини поза шлюбом вважалися розпустою” [11]. Отже, “з появою в літературі автора “ноттингемських оповідань” на горизонті британської прози 1910-х років з’явився новий герой з актуальними проблемами свого існування, своїми почуттями та пристрасстю, своєю мовою” [5, с. 11]. Жінка з першої збірки Лоуренса самодостатня, вона вже не помічає свого чоловіка, як Ліззі Бейтс свого Уолта: “Вона зрозуміла, що не знає його, їх ніколи нічого не зв’язувало, вони завжди були чужими один одному” [3, с. 376]; як Емма не помічає батька своєї дитини, якого вона ненавиділа [3, с. 357]; як головна героїня оповідання “Тінь у трояндовому саду”, 1913 р. (перша назва “Сад пастора”, 1913 р.): “Вона не мала нічого спільного ні зі своїм чоловіком, ні з його світом, вона продовжувала не помічати його”. І далі, “його дратувало те, що вона зовсім не помічала його присутності, мовби його зовсім не існувало” [3, с. 311]. Цікаво, що в цьому

оповіданні героїня Лоуренса навіть не мала імені, вона хотіла, щоб її не помічали і не впізнавали: “Не говори, хто я або що я знаю ці місця”, – просила вона, коли приїхала зі своїм чоловіком туди, де раніше жила [3, с. 304].

Від оповідання до оповідання, від збірки до збірки, звільнення головних героїнь від утисків чоловіків ставало виразнішим, зростала їхня впевненість та зверхнє ставлення до чоловіка. Але цікаво, що ця зверхність стосувалася лише чоловіка-нелюба. Варто вказати на двояке ставлення жінки до чоловіка. З одного боку, вона зверхня до одного чоловіка, а з іншого, страждає та підкоряється іншому. Говорячи про кохання між чоловіком та жінкою, сам Лоуренс відзначав “подвійність” їхнього кохання. Спочатку це “кохання як спалах та з’єднання в одне ціле, а потім це кохання як напружена, руйнівна, хтива насолода згоріти до тла, згоріти до неймовірної несхожості та окремоті” [9]. З одного боку, перед нами постає образ жінки-володарки, а з іншого, жінки-рабині. Наприклад, у оповіданні “Тінь у трояндовому саду” героїні навіть важко було терпіти присутність свого чоловіка Френка, “вона не сприймала його всерйоз, він спротивився їй, вона не могла на нього дивитися, вона ненавиділа його” [3, с. 309]. А кохала вона Арчі, сина пастора, який наповнив її душу з перших днів їхнього знайомства. Вони кохали один одного і були коханцями. Навіть через два роки після того, як перервалися їхні стосунки, її все ж вабило минуле. Через Арчі вона руйнувала своє спокійне життя з чоловіком: “Зараз вона ненавиділа все і прагнула руйнування” [3, с. 311]. Вініфред, героїня оповідання “Англія, моя Англія” з другої збірки оповідань письменника, також зверхньо ставилася до свого чоловіка Егберта. Спочатку вона кохала його, а потім, коли з’явилися діти, їй потрібна була надійність, відповідальність, впевненість. На жаль, Вініфред не отримувала цього, адже Егберт був “природженою трояндою” [3, с. 383], “він був наче садова квітка, яка тріпоче на вітрі життя, а потім обсипається, немов її й не було” [3, с. 388], “він оманливий пустоцвіт” [3, с. 389]. Всіма благами, які мала вона та її родина, їхнім родинним безтурботним існуванням та своєю впевненістю, відчуттям захищеності Вініфред завдячувала іншому чоловікові, своєму батькові, Годрі Маршаллу. Вона відчувала його міць, могла покласти на нього в будь-яку мить, адже Годфрі Маршалл “земний, бувалий, наповнений воїнським духом своїх предків, він був дужої породи, він завжди ніс із собою подих Різдва” [3, с. 390]. Мейбл Первін, головна героїня оповідання Лоуренса “Донька баришника”, піклувалася про великий дім сама, без будь-якої допомоги, хоча в неї було три “нікчемних” брати, на яких проте не можна було покласти. Після смерті батька в її житті не було людини, на яку можна було б надіятися, “життя, яке вона вела тут, у цьому світі, було для неї примарним та чужим у порівнянні із світом покійних” [3, с. 552]. Мейбл вирішила втопитися, але її врятував лікар Фергюссон, людина, яка не вміла плавати. Він врятував її у прямому і в переносному сенсі, він врятував її душу. В її житті з’явилася сильна людина, чоловік, волі якого, несподівано для себе, вона підкорилася.

Д. Г. Лоуренс вважав стосунки між чоловіком та жінкою “справжньою війною” (*as essentially a war*) [9]. Справжня боротьба відбувається між героями в оповіданні “Самсон і Даліла”, 1917 р. (перша назва – “Розпусник”). Від самого початку герої цього оповідання з’ясовували стосунки. Хазяйка пабу Аліса Нанкервіс, героїня оповідання, ставилася до свого чоловіка, Уіллі Нанкервіса, зверхньо. Вона принизила його навіть тоді, коли допомагала зв’язувати його солдатам: “Раптово, обхопивши його руками, вона повисла на ньому своєю багатопудовою вагою і кричала: “Хапайте мотузку, хлопці, та в’яжіть його!” [3, с. 494]. Незважаючи на фізичну силу, коли вона “дивилася на

нього, відчуваючи перемогу, гаряча хвиля заливала її серце від його пильного погляду агатових, блискучих очей” та його небагатослівності, яка “завжди підкорювала її” [3, с. 494]. Письменник також вважав, що “в жінці існує два протилежних бажання: бажання пристосовуватися чи підкорюватися і бажання нехтувати всіма обмеженнями та бути вільною” [9].

Героїні третьої збірки оповідань – ініціативні, здатні на рішучі дії жінки. Але і в цих творах продовжується боротьба та протистояння чоловіка та жінки. Наприклад, головна героїня оповідання “Макака в хакі”, Міс Стокс, приділяла надто багато уваги юнакові, солдату Джо, який їй дуже подобався. Вона призначала йому побачення, перша торкалася його руки, пропонувала провести її. Вона сама намагалася все влаштувати. І спершу, здавалося, між чоловіком та жінкою наче були стосунки, вони зустрічалися, але ці стосунки дуже драгували Джо. Він просто не говорив їй правди. І раптом – точка кипіння: Джо вибухнув, він образив її, назвавши макакою в хакі. На цьому їхні стосунки обірвалися: “Джо стало легко” [3, с. 453]. Героїні цієї збірки – жінки, для яких домівка, діти вже не є сенсом їхнього життя. З Джульеттою з оповідання “Сонце” відбулася зміна: “Дитина її вже не цікавила” [3, с. 986]. Діти з оповідання “Переможець на дерев’яному конику” взагалі “обтяжували” свою матір, “вона не любила їх, коли діти були поруч, вона відчувала, що її серце кам’яніє” [3, с. 1223]. Такі зміни в характері жінок зламу століть були не випадковими. Суспільство Великобританії кінця XIX – початку XX ст. опинилося на новому, переломному етапі: минала добра стара вікторіанська доба. На зміну прийшла нова, наповнена протиріччями епоха. Зміни, які відбувалися в економіці та політиці, позначалися на духовному стані суспільства, і перш за все на літературі” [1, с. 166]. Великобританія та США були першими країнами, де з’явилися та швидко поширювалися жіночі рухи суфражисток та феміністок. Однією з найактивніших представниць феміністичного руху була сучасниця Д. Г. Лоуренса, англійська письменниця-модерністка В. Вулф. Багато праць письменниці присвячені психології стосунків чоловіка та жінки, жіночій емансипації. В есе “Своя кімната” (1929) вона пише про роль жінки у родині і суспільстві, а також виступає проти гендерних стереотипів, які склалися у вікторіанській Англії. Зі свого боку, Д. Г. Лоуренс у роботі “Покажіть їй приклад” наголошує: “Чоловік бажає сприймати жінку як рівню, як чоловіка у спідниці, як ангела, як диявола, дитяче личко, машину, інструмент, душу, лоно, пару ніг, служницю, енциклопедію, ідеал або непристойність; але одне він не може сприйняти – це людина, людина жіночої статі” [4].

Зміни в характері жінок зламу століть засвідчує також образ жінки-втікачки, жінки-шукачки свого щастя, вона наче тікає від реальності, буденності в пошуках щастя поза домішкою. Для неї не має значення, куди саме тікати. Джульетті з оповідання “Сонце” “хотілося піти подалі від дому, від людей [3, с. 980]. Мейбл з оповідання “Донька баришника” було байдуже все: батьківський дім, брати, вона “була далека від дійсності” [3, с. 296], “бездумно та самовіддано йшла назустріч своєму кінцю”, їй здавалося, що вона звільниться від всіх життєвих негараздів, “коли зануриться у стоячу воду та піде далі” [3, с. 554], невідомо куди, коли “поєднається із покійною матір’ю, яка вже знайшла порятунк” [3, с. 552]. Героїня оповідання “Жінка, що зникла” навіть не мала імені, Лоуренс пише про неї “вона”. Вона також покинула рідний дім, родину, чоловіка, дітей і також пішла світ за очі. Її не задовольняло життя з чоловіком, разом вони залишалися самотніми. Лоуренсівські героїні кидають все в пошуках свободи, вони хочуть бути вільними, але, за словами Д. Г. Лоуренса, “усі нега-

разди жінок сьогодні виникають від надмірного бажання свободи” [9]. Отже, лоуренсівська жінка пройшла певну еволюцію: від покірливої, лагідної дружини-сестри-доньки-матері до самостійної, впевненої у своїх силах, рішучої жінки. Лоуренс-модерніст виводить на літературну арену “modern woman” – оновлену, сучасну жінку [9], адже в суспільстві Англії зламу століть вже відбувалися певні зміни у соціальних ролях чоловіків та жінок. Цьому сприяв також активний розвиток феміністичного руху. Але незважаючи на свою силу та владу над чоловіком, жінка все ж була самотньою та нещасливою. Лоуренс наголошує на “метафізичній різниці” між чоловіком та жінкою та на тому, що вони мають “різні способи мислення та відчуття, та досягають задоволення різними способами” [9]. Попри це, жінка шукала примирення та гармонійного співіснування з чоловіком. Однак Лоуренс вважав, що жінкам слід, як це було завжди, намагатись чинити у відповідності до тих теорій, які виробили про них чоловіки [4]. Адже, на думку письменника, “жінка ніколи не зрозуміє глибину чоловічого ества, його глибинного духовного стану. А чоловік ніколи не збагне святість почуттів до жінки. Кожен прийме правила гри іншого, однак залишатиметься відособленим” [6].

1. Ковалева Т. В., Леонова Е. А., Кириллова Т. Д. История зарубежной литературы (Вторая половина XIX – начало XX века) / Ковалева Т. В., Леонова Е. А., Кириллова Т. Д. – Минск : Завигар, 1997. – 336 с. 2. Chambers J. D. H. Lawrence. A Personal Record by J. T. / Chambers J. – Cambridge University Press. – Cambridge, 1981. – 223 p. 3. Lawrence D. H. Collected Stories / Lawrence D. H. Everyman’s Library. – London, 1994. – 1397 p. 4. Lawrence D. H. Give Her a Pattern / Phoenix II : Uncollected, Unpublished, and Other Prose / Lawrence D. H. Edited by W. Roberts and H. T. Moore. – London : Heinemann, 1968. – 640 p. 5. Lawrence D. H. Odour of Chrysanthemums and Other Stories / Lawrence D. H. – М. : Progress Publishers, 1977. – 292 p. 6. Lawrence D. H. Psychoanalysis and the Unconscious and Fantasia of the Unconscious. / Lawrence D. H. – Cambridge : Cambridge University Press, 2004. – 300 p. 7. McDonald R. Revision and Competing Voices in D. H. Lawrence’s Collaborations with Women / McDonald R. – Vol. 4. No. 1. – Bloomington : Indiana University Press, 2009. – P. 1 – 25. 8. A Study of D. H. Lawrence’s Treatment of Women in the Short Story [Electronic resource]. – [Cited 2014, 21 Apr.]. – Mode of access : <http://digitalcommons.mcmaster.ca/opendissertations/5968/> 9. D. H. Lawrence on Men & Women [Electronic resource]. – [Cited 2014, 21 Apr.]. – Mode of access : <http://www.counter-currents.com/2010/11/d-h-lawrence-on-men-and-women-part-1/> 10. D. H. Lawrence Essay (Short Story Criticism) [Electronic resource]. – [Cited 2014, 21 Apr.]. – Mode of access : <http://www.enotes.com/d-h-lawrence-essays/lawrence-d-h> 11. Книга “Изложение Семи Периодов Церкви”, Лаодикийский период [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.branham.ru/pr_women_morality 12. Образ английской и американской женщины в представлении современников : Последняя треть XIX– начало XX веков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.pravo.vuzlib

**ХУДОЖЕСТВЕННОЕ СВОЕОБРАЗИЕ ЖЕНСКИХ ОБРАЗОВ
В РАССКАЗАХ Д. Г. ЛОУРЕНСА**

Наталья Стырник

*Днепропетровский национальный университет имени Олеса Гончара
проспект Гагарина 72, Днепропетровск 49010, Украина
e-mail: nstyrnik@gmail.com*

Рассмотрено художественное своеобразие женских образов в рассказах английского писателя Д. Г. Лоуренса. Проанализирована их эволюция от покорной до уверенной в себе, решительной женщины. Выяснено, что, несмотря на кажущееся господство над мужчиной, лоуренсовская “современная женщина” все равно была одинокой и несчастливой.

Ключевые слова: рассказ, женские образы, лоуренсовская “современная женщина”, одиночество, отчуждение.

**THE ARTISTIC PECULIARITY OF FEMALE IMAGES
IN THE SHORT STORIES OF D.H. LAWRENCE**

Natalia Styrnik

*Oles Honchar Dnipropetrovsk National University
72, Gagarin Avenue, Dnipropetrovsk, 49010, Ukraine
e-mail: nstyrnik@gmail.com*

The article deals with the artistic peculiarity of female images in the short stories of the English writer D.H. Lawrence. Their evolution from the obedient to the self-confident and decisive woman is examined. It is emphasized that despite the seeming domination over the man Lawrence’s “modern woman” was lonely and unhappy.

Keywords: short story, female images, Lawrence’s “modern woman”, loneliness, alienation.

Стаття надійшла до редколегії
20.05.2014 р.

Статтю прийнято до друку
21.09.2014 р.